

ISLAMSKA MISAO

Osnivač i izdavač: Fakultet za islamske studije, Novi Pazar

Za izdavača: Prof. dr. Enver Gicić

Glavni urednik: Prof. dr. Enver Gicić

Pomoćnik urednika: Prof. dr. Hajrudin Balić

Redakcija: prof. dr. Mustafa Fetić, prof. dr. Almir

Pramenković, hfz.doc. dr. Haris Hadžić, doc. dr. Siham Mevid

Šerijatski recenzent: prof. dr. Almir Pramenković

Tehnički urednik: Senad Redžepović

Lektor: Samir Škrijelj

Štampa: Grafičar, Užice

Tiraž: 500 primjeraka

Adresa redakcije: Fakultet za islamske studije,
ul. Rifata Burdževića 1, 36300 Novi Pazar

Štampanje ovog broja pomogla je Vlada R. Srbije - Kancelarija
za saradnju sa crkvama i verskim zajednicama

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Narodna biblioteka Srbije, Beograd

378:28

ISLAMSKA misao : godišnjak Fakulteta za islamske studije Novi Pazar /
glavni urednik Enver Gicić. - 2007, br. 1- . - Novi Pazar : Fakultet za islamske
studije, 2007- (Užice : Grafičar). - 24 cm

Godišnje.

ISSN 1452-9580 = Islamska misao (Novi Pazar)

COBISS.SR-ID 141771532

DEMOKRATSKI IZAZOVI I ISLAM KAO „MEHKA MOĆ“ (U DRŽAVNOJ STRATEGIJI I DIPLOMACIJI NEKIH MUSLIMANSKIH ZEMALJA)

APSTRAKT

Ovaj rad tretira pitanje korištenja islama kao izvora legitimiteta i utemeljenja političke vlasti pojedinih muslimanskih zemalja, kao instrumenta za ostvarivanje interesa u domenu vanjske politike. Stoga se u novije vrijeme sve više koristi formulacija *islamska diplomacija* kao sinonim „mehke moći“ islama kao sredstva uticaja u vanjskoj politici radi ostvarivanja različitih vanjskopoličkih ciljeva. Rad analizira slučajeve nekolicine muslimanskih zemalja kao zanimljivih uzoraka. Pitanje je posebno aktuelno s obzirom da kada se govori o tzv. političkom islamu, uglavnom preovladava paradigma koja podrazumijeva korištenje islama kao ideologije od strane različitih islamskih opozicionih ili militantnih pokreta, dok se potpuno zanemaruje činjenica da je islam također politiziran u njegovoj upotrebi od strane vlada i režima muslimanskih zemalja, i to u svrhu vanjske politike ili unutrašnjeg političkog legitimiteta različitih država.

ABSTRACT

This paper treats the issue of using Islam as a source of legitimacy and as the foundation of political power of individual Muslim countries, as well as an instrument for achieving interests in the

field of foreign policy. Therefore, in recent times, the formulation of *Islamic diplomacy* is increasingly used as a synonym for *the soft power* of Islam as a means of influencing foreign policy goals. The paper examines several Muslim countries as interesting examples. The question is especially topical considering that when it comes to the so-called political Islam, the predominant paradigm is the use of Islam as an ideology employed almost exclusively various Islamic opposition or militant movements, while completely ignoring the fact that Islam is also politicized in its use by Muslim governments and regimes for foreign policy or domestic political legitimacy.

Spontani bunt mladih ljudi širom Bliskog Istoka i Sjeverne Afrike, koji koji su se pobunili protiv svog neprihvatljivog socio-ekonomskog stanja u namjeri da potaknu rađanje novog društva utemeljenog na slobodi, političkoj emancipaciji, socijalnoj pravdi i ekonomskom prosperitetu, ukazuje da islam nikada nije prestao biti nepresušni izvor inspiracije za izgradnju slobodnog i pravednog društva i potentna snaga za mobiliziranje masa u cilju općeg civilizacijskog napretka. Učesnici ovog burnog političkog raskida sa prošlošću svoj projekt nazivaju revolucijom. Protesti koji su generirali Arapsko proljeće uklonili su sa vlasti neke arapske diktatore i njihove represivne vladajuće klike, međutim, nisu uspjeli arapska društva učini demokratičnijim niti su ostvarili slobodu, socijalnu pravdu i prosperitet čemu su težili. Ipak, bila je velika greška tvrditi da Arapi ili muslimani općenito nisu u stanju proizvesti demokraciju na temelju vlastitih civilizacijskih i kulturoloških vrijednosti utemeljenih na principima općedruštvenog interesa (*Maslahah al-Ammah*).

Za razliku od republikanskih arapskih država kojim su u postkolonijalnom periodu vladale sekularne političke ideologije, a nerijetko i vojne hunte ili policijsko-obavještajne klike, uglavnom socijalističke provenijencije, ali sa arapskim osobenostima, koje su srušene u Tunisu, Libiji, Egiptu i Jemenu, tradicionalne konzervativne zaljevske monarhije ostale su netaknute promjenama. Arapsko proljeće je, u određenom smislu, pružilo priliku nekim arapskim monarhijama

da dodatno osnaže svoj položaj, budući da je militantni džihadizam kompromitirao vrijednosti legitimnih protesta. U svakom slučaju, propuštena je još jedna velika prilika za transformaciju arapsko-islamskog središta iz autokratskog u demokratski politički okvir koji bi pogodovao emancipaciji slobode, pravde, poduzetnosti i aspiracijama arapskih narodnih masa. Ipak, sjeme arapskog buđenja posijano prije više od deceniju, a koje je karakterizirao opozicioni islam, potaknulo je jedan drugi proces koji je doveo do prominentnije političke uloge islama kao mehke moći u politikama vladajućih sistema u ovom turbulentnom regionu.

Islam kao izvor unutarnjeg i vanjskog državnog političkog legitimiteta

Islam je već neko vrijeme predmet *opsesivnog fokusa* medijske pažnje i naučnog, diplomatskog i sigurnosnog interesa na Zapadu. Većina materijala o islamu proizvedenog na Zapadu fokusirano je na islam kao referentnu tačku u okviru društvenih pokreta, političkih stranaka ili pak militantnih grupa koje se samodefiniraju islamom i čije aktivnosti odražavaju različito poimanje odnosa između religije i politike. U središtu pažnje svakako je Muslimansko bratstvo i njegovi pokušaji da stekne politički utjecaj demokratskim sredstvima (putem glasačke kutije), kao i militantni pokreti El-Qaida i DAISH, utemeljeni na pogrešnim predodžbama o islamu. Mnogo manje pažnje, pak, posvećeno je načinima na koje brojne vlade koriste islam kao sredstvo potvrđivanja legitimiteta unutrašnje politike i vanjskopolitičkog diplomatskog djelovanja. Karakterističan je primjer korištenja islama kao državnog uzroka (*raison d'être*) i osnove javne diplomacije koji koristi Iran u zemljama sa značajnom šiitskom populacijom. Drugi primjer je Saudijska Arabija koja je uložila milijarde dolara na projekte *da'we* (islamskog propagiranja) širom svijeta, posebno u drugoj polovini proteklog stoljeća. U novije vrijeme sličnu praksu primjenjuju i druge, manje uticajne, muslimanske zemlje.

Muslimanske države koje su doživjele temeljitu društvenu, političku, ekonomsku i demokratsku transformaciju, kao što su Turska i Indonezija, na drugom kraju svijeta koji smatramo *muslimanskom periferijom*, sve aktivnije protežiraju vlastitu interpretaciju *brand* islama kao izvorište kulturne diplomacije kojim se podupiru geopolitički, ekonomski i diplomatski napori ovih zemalja. Ove dvije demokratske muslimanske zemlje, koje su prije dvije decenije važile kao izrazito sekularne i izvan tokova globalne politike, nisu koristile islam kao mehanizam legitimizacije unutrašnjeg niti pak kao instrument vanjskopolitičkog legitimiteta i uticaja. Takva situacija se do temelja promijenila od kako su Turska i Indonezija doživjele demokratsku tranziciju i pozicionirale se kao članice 20 najbogatijih zemlja svijeta (G20). U međuvremenu, u zemljama kao što su Egipat, Maroko i Jordan, vjerske institucije u sprezi sa vladajućim državnim aparatom postale su hiperaktivne u pozicioniranju kao protagonisti *umjerenog islama (moderate) al-wasatiyya*, protežirajući svoje tumačenje islama kao model koji je kadar delegitimirati i poraziti ideologije ekstremističkih i radikalnih grupa poput ISIL-a (DAESH), koje su pokušale manipulirati islamom, koristeći ga za svoje drakonske antiislamske i anticivilizacijske ciljeve, a što je dovelo do stanovite kompromitacije islama na Zapadu i ugrozilo položaj muslimanskih manjina koje žive u zapadnim državama.

Predmet ovog rada je analiza uticajnijih arapskih muslimanskih zemalja i modela islama koji njihove vlade, podjednako demokratske i nedemokratske, koriste i promoviraju kao oblik *religijske mehke moći (soft power)* i kao instrument za postizanje ciljeva u domenu unutrašnje i vanjske politike. Termin *mehka moć* prvi je upotrijebio Joseph Nye, američki naučnik i državni dužnosnik u domenu vanjske politike. Joseph Nye je ovaj izraz definirao u svojoj knjizi (*Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*), objavljenoj 1990. Pomenuta kovanica u suštini znači usvajanje onih strategija ili metoda koje odražavaju vrijednosti, kulturu i političke institucije u mjeri u kojoj su one *primarne prednosti*, kako ih naziva Nye, u stanju privući ili odbiti druge aktere da i sami *žele za svoje zemlje isto ono što i vi*

želite. Nasuprot tome, *tvrda moć* je korištenje direktne vojne sile, kao što je npr. bila invazija za vrijeme mandata američkog predsjednika Georgea W. Busha na Irak, potez za koji ovaj američki strateg kaže da je uništio američku mehku moć (*soft power*). Greška je što je Washington uvijek bio više fokusiran na demonstriranje tvrde vojne moći, ili pak komercijalne taktike konfrontacije, nego na ulaganje u simbole mehke moći (Nye, 1991.). Amerika je važan generator mehke moći i dalje kreira tehnološke, obrazovne, kulturne i naučne sadržaje (npr. muziku, filmove i intelektualne ideje) koje u dobroj mjeri oblikuju način razmišljanja i pravac djelovanja mnogih država i ljudi širom svijeta.

U kontekstu islama kao umijeća upravljanja državom (*statecraft*) podrazumijevamo napore nekih muslimanskih država da pomoću vjerskih simbola i markera ostvare svoje geopolitičke ciljeve i postignu vlastiti politički legitimitet. Nije rijetka pojava da religija (u našem slučaju islam), postane prostor za demonstraciju konvencionalnih geopolitičkih rivalstava, npr. Saudijske Arabije i Irana, ili korištenje religije (islama) kao moćnog instrumenta za delegitimiziranje geopolitičkih protivnika i njihovu dezignaciju kao heretika ili neprijatelja. Karakterističan je također trend gdje neke muslimanske države promoviraju *umjereni islam* kao način uvjeravanja zapadnih država i javnosti da su njihove vlade čvrsto opredijeljene u suprotstavljanju trendovima ekstremizma čim žele potvrditi svoje beskompromisno antiterorističko opredijeljenje. Neke od njih pritom zanemaruju one aspekte svoje vladavine i politike koje, ustvari, povećavaju rizik od ekstremizma za čiju eliminaciju se deklarativno zalažu. (Hamid, 2019.) Dakle, neke muslimanske države u bilateralnim odnosima i interakciji sa drugim državama koriste islam kao programsku osnovu za oblikovanje strategija javne i državne diplomacije u nastojanju da se pozicioniraju kao vodeći, ili u najmanju ruku kao novi nosioci i zaštitnici islama na planu zaštite ekonomskih i sigurnosnih interesa i sklapanja partnerstava sa drugim zemljama. Gotovo u svakoj zemlji sa muslimanskom većinom, koja teži regionalnom ili globalnom utjecaju, islam je postao važna, a ponekad i jedina ideološka odrednica koja se redovno koristi (sa manje ili više

uspjeha), te kao komplementarni element politike i diplomacije u kombinaciji sa realpolitikom. Sa odlaskom ideologije pan-arabizma i basističkog arapskog socijalizma sa pozornice i ideoloških repertoara nekih arapskih zemalja, jedina ozbiljna konkurentaska ideološka orijentacija, pored liberalne demokracije, preostaje zapravo ideologija nacionalizma. Međutim, budući da je nacionalizam po samoj svojoj definiciji nemoguće uspješno koristiti izvan vlastite zemlje ili nacije, u njegovu zamjenu se koristi islam, i to kao mehanizam za projekciju legitimiteta, utjecaja i drugih ciljeva koje podrazumijeva i na koje se naslanja vanjska politika. To, naravno, objašnjava i sve učestalije korištenje islama kao centralne referentne tačke kojom i one države koje se suprotstavljaju islamskim ili (islamističkim) opozicionim pokretima, koji teže delegitimiranju postojećih političkih sistema i režima, svoj legitimitet nastoje potvrditi koristeći se islamom kako na domaćem terenu tako i u vanjskoj politici. Promicanje određenih modela islama od strane vlada muslimanskih zemalja sve više postaje trend u vanjskoj politici, bez obzira da li se radi o cinizmu (koji je često prisutan u diplomaciji) ili iskrenim nastojanjima da se vanjska politika obogati moralno-etičkim vrijednostima na temelju izvora iz vlastitog kulturološkog okvira, odražava različite načine na koje države koriste islam u svom djelovanju ka inostranstvu.

Projekcija religije često govori i o ravnoteži moći između konkurentskih društvenih i političkih snaga unutar muslimanskih zemalja iz kojih emaniraju vanjske politike naslonjene na islam. Ni vanjska politika autoritarnih muslimanskih država nije izolirana od domaćih uzroka i motiva. Drugim riječima, unutrašnja konkurencija oko uloge islama (i islamizma) ne može se omeđiti unutar granica jedne zemlje. To znači da čak i oni politički akteri kojim fenomen ljudskih prava nije na listi prioriteta, zbog striktno nacionalnih interesa, itekako vode računa o strukturiraju domaće i vanjske politike koju nastoje umotati u oblandu islama kako bi oslabili ili potisnuli domaću političku konkurenciju koja svoje kritike vlasti bazira primarno na islamskim vrijednostima.

U svijetu već duže vrijeme preovladava redukcionistički diskurs po kojem vjerska motivacija važi kao značajan pokretač političkih sukoba unutar nekih zemalja, pri čemu se zaboravlja da se vjerska motivacija također koristi, iako ona nije uvijek očigledna, i kao racionalna osnova za razumijevanje vanjsko-političkih orijentacija različitog spektra država s muslimanskom većinom, uključujući i one države koje se eksplicitno ne definiraju u isključivo islamskim okvirima već se uzimaju kao umjerene ili sekularne (npr. Jordan, Maroko, UAE). Budući da je islam rezonantna politička vrijednost i moćan resurs, čak i vlade onih muslimanskih zemalja koje se smatraju sekularno orijentiranim imaju snažan motiv i sigurnosni impuls da inkorporiraju islam kao značajan izvor legitimiteta i diplomatski alat u planiranju i provedbi vanjske politike. U većini slučajeva (sa izuzetkom Turske), glavne opozicione grupe u muslimanskim zemljama po svom programu i političkoj ideologiji su *islamističke*, sa svim onim konotacijama koje ovaj termin podrazumijeva a to je prije svega zahtjev da se vrijednosti islama inkorporiraju u javni domen politike i države kao legitimna platforma za upravljanje na temeljima moralno-etičkih vrijednosti koje emaniraju iz objave i poslaničke prakse. Onog momenta kada islam postane dio javnog političkog diskursa, bez obzira na način na koji će ga ko tumačiti, islam zapravo automatski postaje pitanje nacionalne sigurnosti (Hamid, 2019.). Kad se muslimanske države (njihovi vladajući establišmenti) direktno ne bi uključili u javnu raspravu o prirodi i svrsi islama u politici i društvu, one bi tada omogućile nastanak ideološkog vakuuma koji bi njihova domaća opozicija, formalna ili neformalna, mogla iskoristiti za nametanje svog vlastitog diskursa o političkoj ulozi islama u odnosu na državu. Takvo rivalstvo, barem na regionalnom nivou, izloženo je iskušenju da se svede ili na mezhebsko sektaštvo, ili pak na geopolitički međudržavni sukob. Ako pogledamo neke postojeće podjele (npr. između Saudijske Arabije i UAE s jedne i Katara s druge strane), u kontekstu odnosa islama i države i kako se islam projicira prema inostranstvu kroz implemetaciju vanjske politike korištenjem diplomacije, primijetit ćemo različite stavove u pogledu uloge islama u politici kao ključno pitanje spora među njima. Većina

zemalja koje možemo označiti autoritarnim imaju tendenciju da opstanak svog režima neraskidivo vežu za snagu vjerskog legitimiteta koji su kadre projicirati unutar svojih granica, ali i na međunarodnoj razini. Gregory Gause, jedan od zapadnih istraživača odnosa islama i države na Bliskom istoku, navodi primjer pozivanja na islam kao metod geopolitičke borbe za dokazivanje islamskog legitimiteta za vrijeme blokade Katara koju je predvodila Saudijska Arabija. On tvrdi da uzrok sukoba dvije zemlje nije uopće veza Katara sa Iranom već je uzrokovan razmimoilaženjima u vezi pitanja kakvu ulogu bi *politički islam* trebao igrati u državi kada se radi o sunitskim muslimanskim državama na Bliskom istoku (Gause, 2017.). Saudijska Arabija, istovremeno islamistički i monarhistički režim, posebno je osjetljiva na konkurentne islamističke trendove koji se usuđuju dovesti u pitanje njen vjerski legitimitet. Upravo iz tog razloga Rijad je proteklih nekoliko godina kao svoj prioritet stavljao u fokus borbu protiv pokreta Muslimanska braća, uključujući i borbu protiv prominentnih pojedinaca, kao što je saudijski novinar Džemal Kašogi, kojeg su u Istanbulu ubili agenti saudijske države, a koji je propagirao uključivanje Muslimanske braće u politički život ovog kraljevstva. Muslimanska braća su dvostruka prijetnja Saudijskoj Arabiji jer dovode u pitanje oba stuba unutrašnjeg legitimiteta kraljevstva - islamskog i monarhijskog. Nasuprot tome, Katar podršku pokretima utemeljenim na idejama Bratstva vidi kao izvor svoje karakteristične vanjskopolitičke orijentacije, što ovu državu opet posebno izdvaja u njenom dugotrajnom rivalstvu sa Saudijskom Arabijom. Osim toga, budući je Bratstvo historijski bilo slabije unutar Katara i nije joj bilo rival, katarska vlada ga je radije kooptirala i apsorbirala nego eliminirala.

Korištenje religije od strane država u vanjskoj politici nije ograničeno na islamski svijet. Danas postoje brojni primjeri vlada koje pokušavaju postići geopolitičke ciljeve oslanjajući se na religiju. Rusija vješto koristi transnacionalni domet Ruske pravoslavne crkve kako bi dobila podršku u Ukrajini, ali i među pravoslavnim stanovništvom nekih zemalja Balkana (Srbija, Makedonija, Crna Gora, BiH). Na sličan način

vladajuća indijska politička stranka Bharata Janata Party (BJP) mobilizira svoje građane propagirajući Hindutvu (oblik izrazito nacionalističke hinduističke ideologije) u svojim relacijama prema zajednicama indijske dijaspore širom svijeta. Također, Izrael gaji bliske veze s konzervativnim evangelističkim kršćanima u Sjedinjenim Američkim Državama, nastojeći prikazati jevrejsku državu kao prirodnog čuvara zajedničkog judeo-kršćanskog naslijeđa (Mandeville, 2018.).

Tri najvažnije muslimanske države na Bliskom istoku – Saudijska Arabija, Iran i Turska – posljednjih godina sve artikuliranije u svoje strateške okvire vanjske politike uključuju islam u ovom ili onom stupnju. Turski predsjednik Recep Tayyip Erdoğan nastoji revitalizirati predrepublikansko naslijeđe Turske, koje neki međunarodni kritičari, ali i neki orijentalisti na Balkanu, poput Darka Tanaskovića, nazivaju *neo-otomanskim* (Hartmann, 2013.). Iran koristi tradicionalni šiitski diskurs u procesu definiranja svog geopolitičkog jezgra kroz promicanje kulture otpora, dok je Saudijska Arabija najavila obećanje da će se Kraljevstvo vratiti svojoj tradiciji *umjerenog islama* koji ju je karakterizirao prije 1979. Dio je to mehke moći (*soft power*) koja predstavlja sastavnu komponentu ekonomske vizije 2030. čiji je glavni arhitekt prijestolonasljednik Muhamed Bin Selman. Pomenuta vizija pretpostavlja sveobuhvatni paket ekonomskih i društvenih reformi, dok vraćanje umjerenom islamu označava riješenost Dvora u Rijadu da eliminiira negativne percepcije i efekte saudijskog oblika tumačenja i propagiranja islama na domaćem terenu i u inostranstvu, koje poznamo kao vehabizam (redukcionistički saudijski model selefizma).

Neke zemlje, također, vješto projiciraju svoj program u transnacionalnom smislu kroz ostvarivanje uticaja na svoje dijaspore. Primjerice, takve aktivnosti koriste marokanska i alžirska vlada prema svojim dijasporskim zajednicama iz Sjeverne Afrike na Zapadu. Također ih koristi Turska, Pakistan i Bangladeš, ali i autonomne islamske zajednice nad kojim država nema kontrolu, poput Islamske zajednice u BiH ili njenog dijela u Sandžaku (Srbiji). Međutim, ovu pojavu možemo posmatrati kao stanoviti produžetak unutrašnje politike izvan državnih

granica jer je njen primarni cilj motiviran brigom da se sačuvaju vjerski stavovi i interpretacija islama koje protežira matična islamska zajednica (ili država), da se zadrže u granicama prihvatljivog i da ne dođe do poremećenja općeprihvaćenih tradicijskih uzoraka i recepcije islama zbog rizika da zbog transnacionalnih veza i nepoželjnih uticaja ne dođe do reimportiranja nepoželjnih interpretacija islama koje su u disonanciji sa tradicionalno prihvaćenim muslimanskim praksama u datim zemljama ili islamskim zajednicama.

Islam u diplomaciji Kraljevine Maroko

Diplomacija zasnovana na religiji postala je sve konkurentnije tržište na kojem zemlje koriste svoj vjerski uticaj kao mehku moć. Maroko je jedna od zemalja koja koristi svoju specifičnu interpretaciju i primjenu islama kako bi ostvario uticaj, posebno u zemljama Zapadne Afrike. Marokanski model islama karakterizira malikijski mezheb, ešarijska akaiidska doktrina (teologija) i sufizam kao duhovna tradicija. Pored toga, monarh kao državni poglavar tradicionalno uživa status poglavara i zaštitinika islama i pripada mu titula *emiru-l-mu'minin* (vođa pravovjernih). Marokanski model islamske prakse, formula islama koja se smatra umjerenom (*moderate*), iako je ovaj termin sporan i predmet je neslaganja među naučnicima, promovira se u zemljama s kojima Maroko ima diplomatske odnose. Maroko posebno koristi svoj specifičan model islamske prakse kao mehku moć radi ostvarivanja uticaja u zemljama Zapadne Afrike kako bi povećao svoj prestiž i popravio imidž koji je narušen zbog okupacije i aneksije Zapadne Sahare, zbog čega je Maroko dugo vremena bio u lošim odnosima sa zemljama Afričke unije, multilateralne organizacije afričkih zemalja koje podržavaju pravo naroda Zapadne Sahare na vlastitu državu, čemu se Maroko oštro protivi smatrajući Zapadnu Saharu svojim vlastitim teritorijem (južnom pokrajinom Maroka).

Tokom 80-ih godina proteklog stoljeća, kada se Maroko povukao iz Afričke unije zbog diplomatske podrške afričkih zemalja članica ove

unije narodu Zapadne Sahare, Vlada u Rabatu nastojala je ojačati islamske veze sa zapadnoafričkim zemljama, posebno sa Senegalom i Obalom Slonovače. Stoga, strateškim korištenjem islama kao instrumenta mehke moći, Maroko pokušava izgraditi status regionalno uticajne zemlje, ali prije svega kao zaštitinika islama i svoje odnose sa susjednim zemljama na zapadu Afrike pokušava graditi na bazi islamskog bratstva kao zajedničkog imenitelja koji ima moć približavanja u vjeri i u specifičnoj afričkoj praksi i razumijevanju islama. Veze Maroka sa Zapadnom Afrikom stare su više stoljeća, a njihovom uspostavljanju i jačanju doprinijela je trgovina koja je imala važnu ulogu u širenju islama u Zapadnu Afriku. Sufizam je također odigrao važnu ulogu u širenju islama u Zapadnoj Africi. Sufijski red ili tarikat Tidžanija (*Tariqah Tijaniyah*) jedna je od glavnih škola sufizma koja je prisutna u Zapadnoj Africi, iako ne jedina. Mezar Ahmeda Tidžanija, osnivača ovog sufijskog tarikata, nalazi se u gradu Fes, u Maroku, a posjećuje ga veliki broj muslimana Afrike, što predstavlja svojevrsno hodočašće.

Stoga, Maroko primjenjuje novu vjersku diplomaciju za jačanje uticaja u Zapadnoj Africi, koja jasno i nedvosmisleno reflektira novu viziju i ulogu koju Maroko želi imati općenito na kontinentu Afrike, ali i islamskom svijetu općenito. Islamska diplomacija Maroka zasnovana je primarno na ulozi kralja kao *emiru-l-muminina* (vođe pravovjernih), dakle, ne samo političkog već i kao duhovnog poglavara pravovjernih. Njegov uticaj se dopunjuje aktivnostima različitih islamskih institucija nad kojim država ima kontrolu, ali i korištenjem nedržavnih islamskih udruženja kao sporednih, ali ipak značajnih aktera. To najbolje ilustrira činjenica da je kralj Muhamed VI, otkako je postao kralj Maroka 1999. godine, više od 50 puta boravio u posjeti u 29 afričkih zemalja. Tokom ovih posjeta marokanski monarh ne samo da se sastao sa političkim liderima zemalja domaćina, već je također predvodio džumu namaz u centralnim džamijama. Pored toga, marokanski monarh sastajao i se sa vjerskim vođama. Ove posjete, a posebno način na koji je marokanski kralj primljen od naroda muslimanskih zemalja Afrike, jasno ukazuju na transnacionalni

duhovni karakter, ugled i uticaj marokanskog kralja koji nadilazi njegovu glavnu funkciju državnog poglavara Maroka.

Nova diplomacija Maroka, zasnovana na centralnoj ulozi islama, također efektivno koristi vjerske i obrazovne institucije.

U Maroku je osnovan Islamski institut za obuku imama i muallima (posebno za obuku afričkih imama) sa specifičnim aspektom na propagiranje tzv. *umjerenog islama*. Institut nosi ime marokanskog monarha. Pored toga, Maroko je 2013. potpisao ugovor o obuci 500 imama u Maliju. Ova zemlja posljednjih godina posebno je izložena nemirima i raznim vrstama vjerskog ekstremizma i terorističkim napadima koje izvode militantne grupe sa islamskim predznakom. Očigledno je da Maroko na ovaj način želi pomoći stabilizaciji prilika u ovoj zemlji. Ovaj model obuke imama privukao je pažnju ne samo afričkih već i nekih evropskih zemalja koje su suočene sa problemima nasilnog ekstremizma, koje su se zainteresirale za obuku svojih imama upravo u Maroku. Maroko također koristi i nevladine muslimanske asocijacije u cilju implementacije svoje islamske diplomacije, širenja mehke moći i ostvarivanje diplomatskog uticaja. Na primjer, Maroko je 2016. osnovao Fondaciju Kralj Mohamed VI, koja ima za cilj da okupi i iskoristi potencijale afričke uleme (muslimanskih učenjaka). Razlog za pokretanje ove fondacije jeste stvaranje pretpostavki za ostvarivanje i jačanje kulturnih veza između Maroka i drugih afričkih zemalja, ali je njen specifičan fokus na pronalaženju prostora za saradnju između islamskih učenjaka u Maroku i onih u drugim afričkih zemaljama.

Vjerska diplomacija Maroka zasnovana na islamu ima specifične zadate ciljeve koje želi ostvariti. Jedan od tih ciljeva je efikasnija broba protiv ekstremizma. Maroko je 2003. bio izložen terorističkom napadu u gradu Kazablanka. To je potaklo vlasti Maroka da se ozbiljno posvete metodičnom radu u cilju suzbijanja nasilnog ekstremizma koji dovodi i do terorizma. Bolji poznavaooci afričkih prilika primijetit će da je protekle decenije posebno povećano prisustvo ekstremističkih grupacija u regiji Afrike (SAHIL). Radi se o pojasu od Malija i Nigera na zapadu, pa sve do istoka Afrike i obala Crvenog mora, po liniji koja

siječe Saharu. Neke zapadne zemlje, posebno Francuska i Njemačka, ali i druge zapadnoevropske zemlje, kao i Sjedinjene Američke Države, vojno su prisutne u ovom dijelu Afrike, gdje antiterorističkim djelovanjem, prije svega obavještajnim metodama i upotrebom oružane sile gdje je to neophodno, pokušavaju spriječiti terorističke skupine da ovladaju ovim područjem Afrike koje je posebno izloženo nestabilnosti, nedostatku hrane, odsustvom posla za mlade, koji ili nastoje emigrirati u Evropu i druga bogatija područja, ili postaju plijenom terorističkih grupa, i to uglavnom onih koje koriste različite islamske predznake. Stoga je već odavno u upotrebi termin ISIS ili DAISH u Zapadnoj Africi, ili SAHIL.

Vlada Maroka vjeruje da se isključivo vojnim metodama i pristupom ne može efikasno riješiti pitanje ekstremizma u muslimanskim zemljama Afrike već je, prije svega, potrebno ojačati muslimane u duhovnom, edukativnom i ekonomskom pogledu, jer nedostatak obrazovanja i ispravnog razumijevanja islama, pored velikog siromaštva i destitucije tamošnjeg stanovništva, jedino može uspješno eliminirati ekstremizam, uspostaviti stabilnost i pokrenuti ekonomske aktivnosti koje će popraviti socio-ekonomski status muslimanskih stanovnika Sahila i spriječiti ili barem reducirati ekstremističko djelovanje, terorizam, kidnapovanje i trgovinu ljudima. Dakle, neophodno je, prije svega, eliminirati uzroke koji dovode do ekstremnih pokretanja stanovništva i imigracija koje kao nusprodukt imaju za posljedicu širenje antiislamskog sentimenta u zemljama Evropske unije. To, u konačnici, rezultira jačanjem islamofobije u Evropi i vješto se koristi od strane različitih desničarskih političkih opcija za osvajanje vlasti. Takva dijalektika u potpunosti mijenja slobodarski, demokratski i liberalni tolerantni karakter savremene Evrope i pretvara je u opasnost da padne pod uticaj radikalnog desničarskog ekstremizma.

Koristeći vlastitu formulu za suzbijanje ekstremističkih terorizama u zemljama Zapadne Afrike, Maroko nastoji uticati na javnost zemalja, ali i na vlade, demonstrirajući svoju međunarodnu politiku kao zemlja umjerenog islama koja protežira vrijednosti suživota,

tolerancije i mirne koegzistencije. Na taj način Maroko se uspio pozitivno nametnuti u očima mnogih muslimanskih zemalja i naroda. Pored toga, Maroko se pokušava uzdići kao regionalna sila i kao potencijalni partner Sjedinjenim Američkim Državama i Evropskoj uniji, posebno u domenu koji se tiče sigurnosti u regionu Zapadne Afrike, korištenjem islama kao specifičnog i snažnog moralnog izvora i mobilizacijskog elementa javne diplomacije. Maroko se na taj način vješto i strateški pozicionira kao svojevrsan most i poveznica između Afrike i Evrope. Tu svoju prednost Maroko može iskoristiti kao prednost u različitim manevrima u cilju promoviranja i zaštite svog nacionalnog interesa (Nejjar, 2018.).

Jedno od najosjetljivijih političkih pitanja koje spada u glavne prioritete marokanske diplomacije zasnovane na korištenju islama kao instrumenta vanjske politike jeste sporno pitanje statusa Zapadne Sahare. Koristeći islam kao sredstvo diplomacije, Maroko nastoji postići određenu prednost u odnosima na kritike nekih zemalja Evropske unije koje dovode u pitanje trgovinu sa Marokom roba i minerala koji potiču iz spornog područja koje još uvijek mnogi smatraju *posljednjom afričkom kolonijom*. Maroko, pak, Zapadnu Saharu smatra svojim teritorijem nad kojim polaže suverenitet. To ipak osporavaju UN i neke evropske zemlje koje postavljaju pitanje moralno-etičkog statusa proizvoda generiranih na tom području i dakako pitanja kršenja ljudskih prava. Stoga je cilj diplomacije Maroka u Zapadnoj Africi nastojanje da utiče na druge zemlje kako bi one promijenile svoj stav i prihvatile poziciju Maroka kao legitimnu. Rabat stoga koristi islamsku diplomaciju u nastojanju jačanja svoje pozicije i zaštite nacionalnih interesa. Jedan od načina da to ostvari jeste strategija Maroka da se uzdigne i diferencira od drugih islamskih i arapskih zemalja, i to kao regionalna sila koja posjeduje *posebnu formulu i model islama* kao mehke moći i efikasan instrument diplomacije i državne politike (*statecraft*) kao vještinu koja može biti uspješna ne samo u domenu suzbijanja ekstremističkih tendencija baziranih na redukcionističkom selefističkom razumijevanju islama već i kao potentno sredstvo za ostvarivanje multipliceta razli-

čitih ciljeva protežiranja nacionalnih interesa. Kao i druge poluge koje muslimanske države koriste za instrumente svoje diplomacije, eksproprijacije islama i njegovih vrijednosti, poruka i ciljeva, kao moralno-etičkog i duhovnog sistema vrijednosti i kao civilizacijskog duhovnog naslijeđa za državne ciljeve, suočava se sa nizom izazova, kako na unutrašnjem tako i na vanjskom planu.

Maroko koristi tzv. *model efektivne dvostruke upotrebe religije*, kako za učvršćivanje legitimiteta režima jačanjem vjerskih korijena monarhije tako i uzdizanjem Maroka u međunarodnoj areni kao važnog aktera i kao glas za promociju *umjerenog islama*, bez obzira na to što ta umjerenost znači u praksi. Marokanski monarh, po Ustavu, dominira politikom države na bazi duhovnog legitimiteta koji crpi iz islama kao poglavar vjernika. Kralj Hasan II je 1969. u jednom svom govoru kazao da mu islam zabranjuje vlast koja bi podrazumijevala da on kao kralj delegira ovlasti na Vladu, a da on pritom bude samo figura. “Mogu delegirati vlast, ali nemam pravo samoinicijativno odreći se svojih prerogativa jer su oni duhovnog karaktera.” Imajući to na umu, glavna islamistička stranka u zemlji, Partija pravde i razvoja (PJD), postigla je dogovor sa aktuelnim kraljem Muhamedom VI koji joj omogućuje da može sudjelovati u vlasti, pa čak i upravljati Vladom, ali pod budnim okom kralja sve dok prihvata njegov vrhovni vjerski legitimitet kao zaštitnika islama (*emiru-l-mu'minin*). Dovedi u pitanje ulogu monarha Maroka kao poglavara vjernika ravno je izdaji zemlje. Ovaj kompromisni dogovor jedine dozvoljene marokanske islamističke partije PJD bio je presudan detalj koji je onemogućio da u Maroku dođe do pobune i neželjenih efekata arapskog proljeća, kao što je bio slučaj u Tunisu. Monarhistički sistem političke vlasti i njegova fleksibilnost i kooptiranje islamista u politički sistem i društveni ugovor održao je mir, stabilnost i relativnu koheziju marokanskog društva, iako je i Maroko bio suočen sa izazovima islamskog demokratskog buđenja. Avi Spiegel bilježi da funkcioneri PJD-a i danas islam uzimaju kao referentnu tačku svoje politike, ali politika PJD-a nikada nije došla u direktan sukob sa ustavnim prerogativima monarha kao vrhovnog poglavara pravovjernih

i šefa države. Slična je uloga engleske kraljice Elizabete II u odnosu na Anglikansku crkvu u Ujedinjenom Kraljevstvu (Spiegel, 2015.). Islamski orijentirani PJD je na posljednjim izborima sa preko 120 spao na samo 13 poslanika u Parlamentu Maroka pretrpivši nezapamćeni poraz bilo koje političke islamske opcije. Ova partija predvodila je Vladu Maroka posljednjih deset godina. (Softić, 2020.)

Deklaracija iz Marakeša, donesena 2016. godine, predstavlja okosnicu napora Maroka da se pozicionira kao regionalni, ali i globalni predvodnik umjerenog modela islama. Deklaracija je okupila više od 300 islamskih učenjaka, a njena glavna poruka tiče se zaštite prava vjerskih manjina. Pokrovitelj konferencije na kojoj je donesena pomenuta deklaracija, kralj Mohamed VI, dao je do znanja međunarodnoj zajednici da Kraljevina Maroko neće tolerirati kršenje prava vjerskih manjina u ime islama. Marokanski monarh je naročito isticao kako je Maroko posebno otovoren prema kršćanima i Jevrejima, kojima je omogućio ne samo punu vjersku slobodu kao vjerskoj manjini, već je predstavnicima Jevreja i kršćana omogućio pravo da učestvuju u Vladi Maroka kao ministri. Kako bi se suprotstavila ekstremističkim trendovima, Vlada Maroka, također, striktno nadgleda edukaciju islamskih učenjaka i imama. Kao rezultat efikasnosti u implementaciji svoje islamske strategije Maroko uživa relativnu političku stabilnost. U izvještaju koji je pripremila Susan Hayward u Institutu za mir u Sjedinjenim Američkim Državama, ova istražiteljica koja se posebno bavi fenomenom slobode religije i vjerskih manjina, nazvala je Marakešku Deklaraciju *snažnim odgovorom na hitnu globalnu zabrinutost za ljudska prava i modelom kako se vjerska tradicija i međunarodno pravo o ljudskim pravima mogu međusobno učvrstiti* (Hayward, 2015.). Ministarstvo za zadužbine (vakufe) i islamska pitanja Kraljevine Maroko i Forum za promoviranje mira u muslimanskim društvima sa sjedištem u UAE, zajednički su organizirali jednu konferenciju 2016. Na ovoj konferenciji učestvovao je veliki broj ministara, muftija, vjerskih učenjaka i akademika iz različitih muslimanskih i zapadnih zemalja i škola mišljenja. Prisustvali su joj i predstavnici različitih

religija i međunarodnih islamskih udruženja i organizacija. Pomenuta deklaracija, pak, u islamskom svijetu privukla je slabu pažnju, a njeni je kritičari smatraju *elitnom i idealističkom inicijativom*.

Maroko je također inicijator i osnivač Rabite Mohammadije, organizacije osnovane 2006. koja okuplja islamske učenjake čiji je fokus djelovanja promicanje umjerenih tumačenja islama. Kritičari ovih marokanskih inicijativa poput Ann Wainscott ove korake smatraju procesom stanovite *birokratizacije islama*, strategije kojom država iskorištava društvenu moć i uticaj religije (islama) kroz zvanična regulatorna tijela, Vladine institucije, agencije i službenike rizikujući da bude shvaćena kao neka vrsta policijskog nadzora nad muslimanima (Wainscott, 2017.). Takozvani *zapadni rat protiv terorizma* pružio je posebnu priliku državama sa islamskim identitetom, ne samo da mogu manevrirati u reguliranju domaćih slobodnih vjerskih aktera, već im je omogućio pružanje usluga drugim državama putem korištenja islama kao potentnog mehanizma za ostvarivanje ciljeva vanjske politike. Islam je time ušao na velika vrata kao središte oko kojeg se vrti diplomacija značajnijih muslimanskih zemalja.

Ono što bismo mogli svrstati u vanjske izazove Maroka jeste konkurencija sa drugim islamskim zemljama, posebno sa Turskom na području Afrike, ali isto tako sa Saudijskom Arabijom koja raspolaže sa puno većim finansijskim kapacitetima. Nadmetanje sa susjednim Alžirom također predstavlja stanoviti izazov za političke stratege i njihove savjetnike za islamska pitanja u Rabatu. Postoji i izazov Irana također. Međutim, najozbiljniji konkurent Maroku u pogledu korištenja islama kao instrumenta mehke moći u diplomaciji i državnoj vanjskoj politici je, zapravo, Republika Turska, i to iz više razloga. Prije svega, Turska je muslimanska, ali također demokratska zemlja. Stoga, Turska posjeduje puno veći potencijal za uspostavljanje partnerskih odnosa sa zemljama Zapadne Afrike, što je puno teže ostvariti kada je u pitanju Saudijska Arabija.

Jordan i Egipat

Jordan je bio pokretačka snaga iza *otvorenog pisma* koje datira 2007. o zajedničkim međureligijskim vrijednostima, koje je tadašnjem papi Benediktu i glavnim kršćanskim vjerskim liderima uputilo više od stotinu muslimanskih vjerskih učenjaka i intelektualaca. Pismo je sastavio jordanski princ Ghazi bin Muhammad bin Talal koji vodi Kraljevski institut za islamsku misao Al al-Bejt u Amanu. Prethodno je jordanska kraljevska porodica igrala ključnu ulogu u Amanskoj poruci, izjavi nekoliko stotina muslimanskih lidera iz 2004. godine, koja je nastojala razjasniti razna islamska pravna pitanja i u suštini povratiti oreol vjerskog autoriteta otet od strane selefijsko-džihadijskih grupa kao što je Al-Qaida. Princ Ghazi je, također, 2014. bio vodeći organizator *otvorenog pisma* koje su potpisali brojni vodeći islamski učenjaci, a koje je upućeno vođi ISIL-a Ebu Bekru El-Bagdadiju. U pismu je izloženo teološko i pravno pobijanje tvrdnji i prakse povezane sa kriminalom, nasiljem i terorom tzv. Islamske države (DAESH, ISIL, IS).

Osim toga, slično odluci marokanskog kralja kojim je formirao novo islamsko vjersko tijelo, egipatski predsjednik Abdel Fattah el-Sissi je 2017. osnovao novo Nacionalno vijeće zaduženo za borbu protiv radikalne vjerske ideologije, kojim se postavio kao konkurencija Univerzitetu Al-Azhar, glavnom centru islamskog učenja. Pomenuta inicijativa uslijedila je nakon ranijeg poziva Al Sisija koji je uputio 2015. kada je pozvao na široke reforme islama. Neki kritičari ovaj njegov potez vide kao sračunat kako bi ponovno uspostavio državnu kontrolu nad glavnim islamskim institucijama za koje se smatra da su postale previše neovisne nakon Arapskog proljeća 2011. Koliko pomenute zemlje mogu biti uspješne u svom pozicioniranju kao vjerodostojni izvori *umjerenog islama*, koliko taj koncept uopće uživa opću privlačnost i koliko ima odjeka kod šire populacije, pitanje je na koje je teško dati precizan odgovor. Shadi Hamid je npr. skeptičan prema takvim tvrdnjama, između ostalog, zato što se vjerska tijela pod kontrolom države često smatraju glasnogovornicima državne politike i njenih interesa, a ne autentičnog stava na osnovama islamske tradicije.

Postoji bojazan da pomenute države promoviranje *umjerenog islama* koriste kao mehanizam ne samo za suprotstavljanje ekstremističkim grupama već kao oblik vjerskog teatra za korištenje mehke moći koja ima za cilj uvjeriti zapadne sile da ulažu napore na planu suzbijanja ekstremizma istovremeno koristeći ispriku borbe za očuvanje sigurnosti i stabilnosti kao izgovor za sve veće zatvaranje građanskog prostora za demokratsko djelovanje različitim slobodnim islamskim demokratskim akterima, učvršćujući na taj način svoju autokratsku vlast. Muslimanske zemlje koje promoviraju *umjereni islam*, među koje svakako spadaju Maroko, Jordan i Egipat, također su bile zabrinute zbog uticaja saudijskog vjerskog konzervativizma (vehabizma) unutar svojih granica, tako da im borba za promociju umjerenog islama također pruža šansu da se suprotstave saudijskoj verziji redukcionističkog tumačenja selefističkog pravca islama bez, a da ne izazovu nezadovoljstvo i spale mostove sa najuticajnijom i najbogatijom arapskom monarhijom od koje zavise i razvojni programi ovih manjih arapskih zemalja. Naglašavanje vjerskog centrizma kao protuteže Al-Qaidi i ISIL-u daje pomenutim državama bolju šansu za suprotstavljanje vehabijskom utjecaju. Današnji fokus na *umjerenom islamu* može se shvatiti kao najnovije poglavlje u mnogo dužim naporima zemalja na Bliskom istoku da nadoknade uticaj najbogatijeg vjerskog hegemonu u regiji.

Indonezija i arhipelaški model islama (*Islam Nusantara*)

Indonezija kao najveća muslimanska zemlja na svijetu, koja je također od 1997. uspostavila demokratski sistem vlasti nakon 32 godine Suhartove diktature, ne može se smatrati *režimom* u smislu kao arapske zemlje o kojim smo govorili. Stoga, kada je u pitanju Indonezija, možemo govoriti više o njenoj javnoj diplomaciji. Poput Turske, Indonezija je također članice G-20 i smatra se zemljom u usponu. Stoga, možemo govoriti o naporima Indonezije i njenim vjerskim

aktivnostima kao jednoj komponenti šire strategije za postizanje istaknutijeg položaja na globalnoj sceni. Indonezija kao najveća muslimanska država, koja je u usponu i koja je demokratska zemlja, u novije vrijeme promovira svoj vlastiti model *brand* islama. Predsjednik Indonezije Joko Widodo, popularno poznat kao Jokowi, promovira koncept islama poznat kao *Islam Nusantara* (Islam arhipelaga), kao izrazito indonežanski doprinos globalnoj muslimanskoj kulturi. Iako ne postoji jasna pojedinačna intelektualna ličnost u Indoneziji, ili specifična ideologija povezana sa Islamom Nusantara, njegove glavne karakteristike su generalno usklađene sa pokretom *Nahdatul Ulema-om* (NU). NU važi kao jedan od dva masovna islamska pokreta u Indoneziji koji ima više od 35 miliona sljedbenika. NU predstavlja tradicionalističku liniju indonežanskog islama sa jakim naglaskom na sufizmu i pluralističkom spajanju islama koji je tolerantan prema sinkretizmu sa nekim aspektima preislamskih kulturnih i vjerskih uticaja iz budizma i hinduizma. Drugi masovni islamski poket je *Muhamedija*, podjednako uticajan, a primarno je zastupljen u urbanim sredinama i intelektualno je vezan za reformističke islamske pokrete u arapskom svijetu i vodeći je nosilac islamskog modernizma, odnosno umjerenog islamizma. Ipak, Indonezija još uvijek nije pronašla svoje mjesto za operacionalizaciju svog brenda islamske mehke moći unutar šireg okvira kulturne diplomacije ili globalne strategije svog islamskog angažmana, ali kako ekonomski jača, njena islamska diplomacija postaje sve dinamičnija i prepoznatljivija, ali je njen domet primarno ograničen na region Jugoistočne Azije (Hosen 2016.).

Indonezija, pak, pokušava povezati ideju Islama Nusantara sa sigurnosnom paradigmom suprotstavljanja nasilnom ekstremizmu (CVE), nagovještavajući da je, za razliku od drugih regija muslimanskog (posebno arapskog) svijeta, umjerenost ugrađena u genetski kod i višestoljetnu tradiciju indonežanskog islama. Indonezija je, stoga, ponosna kao nacija umjerenog islama. Njena strategija je zato nalik gore spomenutim naporima Maroka i Jordana, čime želi odobrovoljiti zapadne sigurnosne partnere. Postoji, naravno, i širi geopolitički

značaj islama za Indoneziju koja na ovaj način pokušava povećati svoj uticaj kao najmoćnija zemlja regiona Jugoistočne Azije. Vjekovima su se indonežanski muslimani osjećali inferiornim u odnosu na muslimane iz jezgra islama na Bliskom istoku jer je u Indoneziji dugo preovladavala ideja da je *autentičan* samo arapski islam, koji mogu adekvatno ponuditi samo arapski islamski učenjaci i institucije arapskog svijeta. Koncept Islam Nusantara muslimanima Indonezije nudi platformu za slobodniji i robusniji angažman, a indonezijskim islamskim učenjacima i intelektualcima pruža priliku, s obzirom na haos i fragmentaciju koja karakterizira vjerske rasprave o islamu na Bliskom istoku, da se samouvjerenije postave i model indonežanskog islama predstave kao vlastiti autohtoni produkt koji vrijedi predstaviti svijetu kao indonežanski doprinos islamskoj kulturi, civilizaciji i validnu konkurenciju drugim modelima koji emaniraju sa Bliskog istoka. Kao primjer takve strategije svjedoči odluka Ministarstva za vjerske poslove, uz podršku predsjednika Republike Jokowiya, donesena 2017. o osnivanju novog Indonezijskog međunarodnog islamskog univerziteta. Cilj ove inicijative je pozicioniranje indonezijskog arhipelaga kao globalne destinacije za visoko islamsko obrazovanje, čime se Džakarta nudi kao konkurencija i takmac univerzitetima poput Al-Azhara u Egiptu, Islamskom univerzitetu u Medini i drugim međunarodnim islamskim univerzitetima, posebno onim u Pakistanu i susjednoj Maleziji.

Umjesto zaključka

Dijalektička borba između državnog (etatističkog) i opozicijskog islama

Bilo da su muslimanske vlade u ideološkom smislu *islamističke* ili *sekularne* - ili negdje između - svjesne su značaja islama kao idejne osnove za ostvarivanje ciljeva vanjske politike. Muslimanske države koje smo spomenuli u vjerskom pogledu su konzervativne, tako da je otuda logično da islam igra važnu ulogu u njihovoj projekciji mehke moći. Ipak, ne treba prenaslagati moć religijskih ideja, posebno ne njihovu ekskluzivnu moć kreiranja određene vrste vanjskopolitičkih ishoda. Ulogu islama treba shvatiti kao imperativ u cilju potvrđivanja legitimiteta za određene odluke u kojima islam ima komplementarnu ulogu drugim interesima kao dio ukupne strategije (mehke moći) za lakše ostvarivanje ciljeva koje nameće realpolitika i drugi sigurnosni, ekonomski, geopolitički i geostrateški interesi pomenutih muslimanskih zemalja.

Iako je vjerska mehka moć (islama) bila konstanta vanjske politike bliskoistočnih država u posljednjih nekoliko decenija, postoje značajne razlike u načinu na koji se ona koristi od države do države, a mehanizmi kroz koje ona djeluje razlikuju se u ovisnosti o interesima države u datom trenutku. Također, treba imati u vidu činjenicu da postoji linearni proces prijenosa mehke moći od *pošiljaoca* ka *primaocu*. Zemlje u kojim se sprovode strategije mehke moći, npr. Saudijska Arabija, Iran, Jordan ili Maroko, rijetko su pasivni primaoci ideja. Umjesto toga, postoji mnogo složeniji proces *davanja i uzimanja* između lokalnih vjerskih normi i sponzoriranih vjerskih aktivnosti koje dolaze iz inozemstva kao dio mehke moći određenih aktera. Neke afričke muslimanske zajednice koje traže podršku, posebno od bogatih arapskih zemalja Zaljeva, suočene su s pojačanom konkurencijom evangelističkih kršćanskih grupa koje koriste kršćanski misionarski prozelitizam u Africi kako bi povećale diplomatski uticaj zemalja iz kojih dolaze, tako da su na određen način neke muslimanske afričke zemlje, ili zemlje sa muslimanskim manjinama

izvan jezgra arapsko-islamskog svijeta, primorane same tražiti podršku za unaprjeđenje islamskog djelovanja u svojim sredinama. Postoje također i slučajevi u kojima je vjerska mehka moć u velikoj mjeri izraz geopolitike. Rivalstvo Saudijske Arabije i Irana to vrlo jasno ilustrira.

Promicanje *umjerenog islama* od strane širokog spektra zemalja koje žele potvrditi svoju upotrebljivost i prihvatljivost unutar sigurnosnih okvira koje prvenstveno definira Washington, kao što je suzbijanje nasilnog ekstremizma, način je da se udovolji željama Zapada i osigura povoljnija politička pozicija u vlastitoj zemlji u odnosu na islamističku konkurenciju (opoziciju). Stoga, najčešći je oblik kombinacije mehke moći religije (islama), kao glavnog markera određene civilizacijske i kulturološke odrednice date muslimanske države, sa drugim imperativima svoje vanjske i unutrašnje politike. U svakom pogledu, islam je u toku protekle dvije decenije sa margina političkog života na velika vrata ušao u domen međunarodnih odnosa i diplomacije muslimanskih zemalja koji danas više niko ne može zanemariti. Zbog toga je iluzorna svaka kritika kako ne bi trebalo da bude miješanja islama i politike. Prihvatiti takvu propoziciju značilo bi odreći se temeljnih civilizacijskih normi i vrijednosti islama kao pogonske snage progressa muslimanskih društava. Na isti način, neprimjerena je kritika na račun islamista kako miješaju islam i politiku, posebno kada smo se uvjerali da vlasti, vlade i režimi muslimanskih država također koriste islam kao referentnu tačku i islamski legitimitet svoje vladavine. Ishod dijalektičke utakmice i odnosa državno-sankcioniranog, prihvatljivog i odobravajućeg islama s jedne i opozicionarskog, demokratskog i reformskog islama s druge, u budućnosti će odrediti pravac razvoja i trajektoriju islamskog svijeta. Za sada, niti jedan od njih nije i ne može biti apolitičan. Pitanje je samo koji je model islama i njegova islamska politička i etička dimenzija u duhu principa općedruštvenog dobra. Očigledno je da u skorije vrijeme po tom pitanju nije moguće postići konsenzus. Dijalektička borba dva pola ovisit će o raspoloživosti sile, podrške stranih aktera i aktivizma i spremnosti na žrtvu i rizik muslimanskih masa u njihovoj borbi za političku, ekonomsku i društvenu emancipaciju, pravičnost, slobodu i ljudski dignitet.

LITERATURA

Alaoui, Abdelmalek. 2015. *Why Morocco Wants to Become A Major Islamic Training Hub*

<https://www.forbes.com/sites/abdelmalekalaoui/2015/03/31/why-morocco-wants-to-become-a-major-islamic-training-hub/#6ba35f4361e0>.

Alaoui, Sarah. 2019. *Morocco, Commander of the (African) Faithful.*

<https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2019/04/08/morocco-commander-of-the-african-faithful/>

Gause, Gregory. *What the Qatar crisis shows about the Middle East*, The Washington Post, 27. June, 2017.

<https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/06/27/what-the-qatar-crisis-shows-about-the-middle-east/>

Hamid, Shadi. Mandeville, Peter. *Islam as statecraft: How governments use religion in foreign policy*, Brookings, November 2018.

<https://www.brookings.edu/research/islam-as-statecraft-how-governments-use-religion-in-foreign-policy/>

Hartmann, Daniela. *Neo-Ottomanism: The Emergence and Utility of a New Narrative on Politics, Religion, Society and History in Turkey*, 2013.

<https://www.semanticscholar.org/paper/Neo-Ottomanism%3A-The-Emergence-and-Utility-of-a-New-Hartmann/5378a30caea55d136129c0d465fb95e99ccc3ff8>

Hayward, Susan. *Understanding and Extending the Marrakesh Declaration in Policy and Practice*, United States Institute of Peace, September, 2016.

<https://www.usip.org/publications/2016/09/understanding-and-extending-marrakesh-declaration-policy-and-practice>

Hmimnat, Salim. 2018. *'Spiritual Security' as a meta-political strategy to compete over regional leadership: Formation of Morocco's transnational religious policy towards Africa.* The Journal of North African Studies.

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13629387.2018.1544073>

Hosen, Nadirsyah. *Islam Nusantara: a local Islam with global ambitions?* The University of Melbourne, 26. February 2016.

<https://indonesiaatmelbourne.unimelb.edu.au/islam-nusantara-a-local-islam-with-global-ambitions/>

Lanza, Nazarena. 2016. *Morocco seeks to assert its religious leadership.*

http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=203972604&Country=Morocco&topic=Politics_1.

Mouahidi, Khalid. Al. 2015. *New Foundation for African Ulemas, another Pillar of Morocco's Spiritual Diplomacy.*

<http://medafricatimes.com/6054-new-foundation-for-african-ulemas-another-pillar-of-moroccos-spiritual-diplomacy.html>.

Nejjar, Sawsene. *Morocco's political use of Islam and its religious diplomacy,* Euromesco Policy Brief, No. 86, 2018.

https://www.euromesco.net/wp-content/uploads/2018/11/Brief86_Morocco-Political-Use-of-Islam-1.pdf

Nye, Joseph. *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power,* Basic Books; Revised ed. edition (1991)

The Royal Initiative to Create the Mohammed VI Foundation of African Ulema.

<https://www.fm6oa.org/en/introductory-paper-on-the-royal-initiative-for-the-creation-of-the-mohammed-vi-foundation-of-african-oulema/>.

Spiegel, Avi. *Succeeding by surviving: Examining the Durability of Political Islam in Morocco,* The Rethinking Political Islam Series

(Working Paper), Brookings Institution, Washington, 2015.

https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/morocco_spiegel-finale.pdf

Softić, Osman. *Ima li rješenja za krizu u Zapadnoj Sahari*, Magazin Stav, Sarajevo, 22.12.2020.

<https://stav.ba/vijest/ima-li-rjesenja-za-krizu-u-zapadnoj-sahari/149>

Wainscot, Marie Anne. *Bureaucratizing Islam, Morocco and the War on Terror*, Cambridge University Press, Online publication, September 2017.

<https://www.cambridge.org/core/books/bureaucratizingislam/70BBBC09365C045A323B0DAE9B0CF18A>